

Copertă: Ovidiu Muraru

Tehtoredactare Pr. Eugen Merăuți

Corectură: Nicoleta Pălimaru

Lectură: Pr. Cătălin Pălimaru

Ilustrația copertei:

Mănăstirea Sf. Sava, Deșertul Palestinei. Foto Ioana Feodorov

Traducere realizată după Bernard Heyberger, *Les chrétiens d'Orient*, Presses Universitaires de France/Humensis, Paris, 2017

© Que sais-je? Humensis, *Les chrétiens d'Orient*, 2017

© Editura Renașterea, 2020, pentru traducerea de față

Editura Renașterea © 2020

Piața Avram Iancu, nr. 18

RO – 400117, Cluj-Napoca

e-mail: editura_renasterea@yahoo.com

www.renasterea-cluj.ro

Tel: 0264-599649

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HEYBERGER, BERNARD

Creștinii din Orient / Bernard Heyberger; trad. de Aniela Siladi; ed. coord. de Ioana Feodorov; tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Andrei, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului, și Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului. - Cluj-Napoca: Renașterea, 2020

Conține bibliografie

I. Siladi, Aniela (trad.)

II. Feodorov, Ioana (coord.)

28

Bernard Heyberger

CREȘTINII DIN ORIENT

*Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte
Andrei*

*Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului
și Mitropolitul Clujului, Maramureșului și Sălajului*

Traducere de Aniela Siladi

Ediție coordonată de Ioana Feodorov

Editura Renașterea

2020

Conflits, circulations, échanges, „Publications de la Société Internationale de Recherches Interdisciplinaires sur la Renaissance”, Tourhout, Brepols, 2013.

HANNA DIYAB, *D'Alep à Paris: Les pérégrinations d'un jeune Syrien au temps de Louis XIV*, traducere în limba franceză și note, în colab. cu Paule Fahmé-Thiéry și Jérôme Lentin, prefață de Bernard Heyberger, Arles, Actes Sud, 2015.

BERNARD HEYBERGER, AURÉLIEN GIRARD (dir.), *Chrétiens au Proche-Orient, Archives des sciences sociales des religions*, sept. 2015, p. 11-208.

VALÉRIE ASSAN, BERNARD HEYBERGER, JAKOB VOGEL (dir.), *Minorités en Méditerranée au XIXe siècle. Identités, identifications, circulations*, Presses Universitaires de Rennes, 2019.

IOANA FEODOROV

Cuprins

Introducere	5
Capitolul I	
De la începuturi la cucerirea musulmană	13
Capitolul II	
Cucerirea musulmană	33
Capitolul III	
Islamul instituționalizat	51
Capitolul IV	
Declin și marginalizare	73
Capitolul V	
Imperiul Otoman	91
Capitolul VI	
Creștinii și națiunea	121
Concluzie	153
Bibliografie	157
Postfață, Ioana Feodorov	159

Capitolul I

De la începuturi la cucerirea musulmană

Pentru creștini în general, Orientul Apropiat este un tărâm sacru, sfințit de prezența lui Hristos, a Fecioarei, a Apostolilor și a Părinților Bisericii. Pretutindeni, peisajele și limbile vorbite acolo, precum și vestigiile bisericilor și ale mănăstirilor amintesc de creștinismul primelor secole.

Topografia Locurilor sfinte de la Ierusalim a fost reconfigurată de-a lungul timpului pentru a o face să coincidă cu imaginarul creștin, hrănit de referințe textuale. În plus, din secolul al XIX-lea încoace, dezvoltarea arheologiei a scos la lumină în tot Răsăritul mărturii ale creștinismului străvechi și a contribuit la relansarea turismului religios, care constă, în fond, în vizitarea unor ruine. La începutul secolului al XX-lea, specialiștii studiilor biblice puteau crede că Orientul era un spațiu aproape imobil, ale cărui peisaje erau aceleași pe care le văzuse Hristos și ai cărui locuitori, în special cei creștini, încă mai

dădeau mărturie despre modul de viață atestat în Sfintele Scripturi.

Tulburările profunde care au zguduit acest mediu în a doua jumătate a secolului al XX-lea au risipit în mare parte aceste iluzii, însă vechimea Bisericii orientale și legătura lor directă cu creștinismul primar sunt evocate în mod constant în continuare, inspirând nostalgice elanuri spirituale în rândurile unor pelerini apuseni. În luptele lor politice actuale, creștinii copti din Egipt sau cei asirieni din nordul regiunii mesopotamiene se folosesc uneori de argumentul că ei i-au precedat pe musulmani. Un pasaj din Evanghelia (Mt 2, 13-20) prezintă fuga Sfintei Familii în Egipt. Acest episod a fost dezvoltat în Evangheliile apocrife care au circulat în Orient. În zilele noastre, unii pretind că anumite locuri din Egipt au fost sfințite prin prezența lui Hristos acolo. Araba era deja una dintre limbile pomenite în *Faptele Apostolilor* la Pogorârea Duhului Sfânt, în timp ce Hristos vorbea aramaica, fapt cu care se mândresc astăzi ultimii vorbitori ai acestei limbi, originari din Tur Abdin (Mesopotamia superioară, în Turcia de azi) sau din satul Ma'lūla (în Siria, aproape de Damasc).

În Antiohia, cetate cu o cultură elenistică, capitală a provinciei romane Siria, a propovăduit Apostolul Petru în jurul anului 37 și de acolo cuvântul Evangheliei s-a răspândit în Cilicia și Asia Mică, prin Pavel și Barnaba. Celălalt mare nucleu elenistic din

Orient era în Alexandria, în Egipt, unde creștinismul are origini apostolice, deoarece Sfântul Marcu a propovăduit și, fără îndoială, a murit acolo ca martir (în 62 sau 64). Din Alexandria, noua religie a coborât pe valea Nilului în secolul al II-lea, fapt atestat de fragmente de papirus cu pasaje scrise în greacă. În cele din urmă, cucerirea Ierusalimului de către Titus¹ în anul 70 avea să ducă la risipirea evreilor și să încurajeze întărirea și răspândirea creștinismului în Palestina și întregul Orient. În Alexandria, la fel ca la Ierusalim, primii convertiți la creștinism proveneau dintre evrei, iar creștinismul oriental a păstrat întrucâtva amprenta acestui iudeo-creștinism primar.

Imediat după convertirea sa la Damasc, unde se află capela Sfântul Anania care comemorează acest eveniment, Pavel (m. în anul 67) a plecat în „Arabia”, care trebuie să fi fost regatul nabateean cu capitala la Petra, devenit provincia Arabia Petraea odată cu anexarea de către Imperiul Roman în 106. Din această provincie făcea parte regiunea Hauran, a cărei capitală, Bosra, se mândrește cu o comunitate creștină atestată din secolul al III-lea. Regiunea Osroene din jurul Edesei (Urfa²) a fost evanghelizată foarte devreme de Apostolul Tadeu, devenind primul regat creștin din istorie. Limba scrisă și vorbită a acestei

¹ Titus Flavius Vespasianus (30 dec. 39 – 13 sept. 81), împărat roman în anii 79-81 (n. ed.).

² Astăzi Şanlıurfa, în Turcia (n. ed.).

regiuni care se întindea de la Eufrat, în vest, până la Tigru, în est, era aramaica, însă limba și cultura greacă pătrunseseră și ele masiv, iar supușii regatului erau numiți „arabi”. Aramaica de la Edessa a devenit mai apoi siriaca, limba liturgică și culturală a mai multor Biserici din Orientul Apropiat. Primele traduceri în siriacă ale unor părți din Sfânta Scriptură, care mai târziu aveau să intre în varianta standard a Bibliei în această limbă (Peshitta), datează din secolul al II-lea. În timp, toate Bisericile au început să pretindă că au fost întemeiate de câte un apostol. Se presupune că Sfântul Toma și ucenicul său Tadeu, în drumul lor spre Răsărit, au adus creștinismul în Seleucia – Ctesifon, capitala de pe Tigru a Imperiului Part. Este foarte probabil ca și în Persia, la fel ca în alte părți, noua religie să fi pătruns în secolul al II-lea, tot prin evrei. Războaiele neîncetate cu romanii și schimbarea frontierelor, care lăseau în urmă prizonieri sau refugiați creștini, trebuie să fi contribuit și ele la creștinarea regiunii. La nord de Tigru și Eufrat, la marginea Imperiilor Roman și Persan, locuitorii regatului independent al Armeniei au fost inițiați în tainele creștine de oameni veniți din Edessa. Armenia devine oficial creștină în vremea lui Grigorie Luminaătorul (la începutul secolului al IV-lea). Alcătuirea unui alfabet specific armean la începutul veacului al V-lea a determinat o înflorire literară care a pus bazele unei culturi distincte.

Pretutindenii în Orient creștinismul s-a afirmat spre finele secolului al II-lea și în decursul celui de-al III-lea, însă la scurtă vreme a fost tulburat de apariția unor curente și secte diferite, ale căror scrieri circulau în greacă și aramaică. Gnosticismul, cu elemente de filosofie platoniciană, iudeo-creștine și dualiste, s-a răspândit din Siria și Palestina, ajungând să cunoască în Egipt o înflorire semnificativă. Sinteza dualistă a profetului Mani, născut în Mesopotamia și martirizat în jurul anului 276, s-a răspândit în diverse limbi și a dus la constituirea unei Biserici maniheene. Aceasta s-a întins, la rândul ei, în întregul Orient, din Egipt până în Asia Centrală și China. Împotriva acestui curent avea să se organizeze la Alexandria, începând cu finele veacului al II-lea, o reacție coagulată în Didaskalia, școală de limbă greacă ce a dat, printre alții, pe marele scriitor creștin Origen (185-253) și pe Sf. Dionisie al Alexandriei (m. 264). Mai târziu, la Edessa, avea să se afirme personalitatea Sf. Efrem (m. 373), originar din Nisibe, recunoscut mai apoi drept cel mai mare scriitor al literaturii siriace, care a lăsat o importantă operă exegetică, imnuri liturgice, poeme teologice și profane. El a combătut mulțimea de curente de inspirație gnostică și maniheică prezente la Edessa și a contribuit la întărirea Ortodoxiei romane aici.

Secolul al III-lea a fost marcat de persecuțiile săvârșite de Imperiul Roman împotriva creștinismului,

care însă nu au reușit să îi stăvilească răspândirea. După un prim val de prigoană, edictul de toleranță dat de Gallienus³ în 259 a permis creștinilor să se dezvolte și să își întemeieze instituțiile necesare propriilor comunități, fără a deveni, cu toate acestea, una dintre religiile majoritare. Această perioadă de acalmie a luat însă sfârșit odată cu edictele lui Dioclețian⁴ (303-304), a căror punere în aplicare a lovit puternic Biserica orientală. În Egipt, începutul domniei lui Dioclețian (284), care a inaugurat „Epoca martirilor”, a fost ales ca început al calendarului copt. Asăzi martirii primelor veacuri sunt în centrul evlaviei înflăcărate a copților, mai ales în virtutea paralelei pe care o fac aceștia cu propria lor situație în spațiul islamic. Biserica din Edessa a avut și ea martiri în timpul lui Dioclețian, însă avea să îi cinstească mai mult pe cei din Palestina, grație scrierii pe care Eusebiu de Cezareea (260-340) le-o consacrase. În Imperiul Persan, părții, mai degrabă toleranți din punct de vedere religios, au trebuit să cedeze în 224 locul noii dinastii a sasanizilor. Aceștia au reluat ofensiva în Siria contra romanilor, primindu-i pe teritoriile lor, într-o primă fază, pe creștinii persecutați de Decius (250) și de Valerian (257-258). Însă mazdeismul, vechiul cult

³ Publius Licinius Egnatius Gallienus (218 - 268), împărat roman între anii 253 – 268 (n. ed.).

⁴ Gaius Aurelius Valerius Diocletianus (n. între 236 și 245), împărat roman 20 nov. 284 – 1 mai 305 (n. ed.).

persan reformat de Zoroastru (sec. V-lea î. Hr.), a fost ridicat la rangul de religie de stat, iar suveranii au început să îi atace pe maniheii, și uneori și pe creștini, primindu-i totuși în continuare cu bunăvoință pe cei care se vedeau nevoiți să fugă din Imperiul Roman.

În 312, convertirea lui Constantin la creștinism a făcut din acesta religia oficială a Imperiului Roman. Împăratul, care dorea să își restabilească autoritatea în teritoriu, a fost chemat aproape imediat să vegheze asupra unității religioase din imperiul său. El a convocat sinodul de la Niceea (325) în încercarea de a pune capăt controverselor iscate de Arie, un călugăr din Alexandria care susținea că Fiul era o făptură a Tatălui. Sinodul a afirmat, în definiția dată, că „Fiul este Dumnezeu adevărat, din Dumnezeu adevărat, născut iar nu făcut, de o ființă cu Tatăl”, text care avea să devină Crezul Bisericii. Între altele, același sinod a dat întâietate episcopilor Romei, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului față de ceilalți episcopi. Sfântul Atanasie (296-373), episcopul Alexandriei, a găsit în apărarea învățăturii niceene legitimitatea propriei sale autorități, cu aspirații universaliste. El a trebuit să înfrunte însă opoziția unui număr mare de episcopi răsăriteni care obținuseră sprijinul unora dintre împărați înainte de accederea lui Teodosie I (379-395) la putere. Acesta avea să consacre victoria de la Niceea asupra arianismului și să interzică păgânismul. Valuri de violențe s-au abătut atunci asupra

sanctuarelor și adepților cultelor păgâne, asupra evreilor și „ereticii” de tot felul, mai cu seamă în Egipt. În zona persană, creștinii, bănuți că ar avea legături cu inamicii romani, în al căror imperiu creștinismul fusese declarat religie oficială, au devenit ținta unei presiuni dure care a lovit, din 341 în 399, în primul rând clerul.

Creștinismul oriental se caracterizează și prin locul pe care îl ocupă monahismul până în zilele noastre. Această formă ascetică de viață creștină a apărut în secolele II-III și s-a răspândit în secolul al IV-lea, organizându-se în deșert și în zonele pustii, departe de orașe. În Egipt, unde deșertul e întotdeauna aproape, unii și-au găsit adăpostul în pustie în vremea prigoanelor. Alții, în schimb, precum Sfântul Antonie (251-356?), s-au retras acolo în căutarea unei spiritualități bazate pe renunțarea la lume și pe ruperea legăturilor cu ea, un elan dus uneori foarte departe, spre eroism sau nonconformism, și animat de așteptarea întoarcerii lui Hristos. În scurt timp, singurătatea celui care se lepădase de lume avea să fie coplesită de ucenici. Se spune că Sfântul Antonie ar fi primit să fie îndrumătorul spiritual al celor care doreau să îi urmeze exemplul, întemeind astfel un fel de viață semi-anahoretică, în care pustnicul trăia în apropierea părintelui său duhovnicesc și a altor monahi izolați. Antonie avea să devină părintele călugărilor întregii creștinătăți. Sfântul Pahomie

(286-346) a fondat în Egiptul de Sus o adevărată comunitate, care funcționa în baza unei rânduieli comune ce impunea castitatea, sărăcia, ascultarea și viața de obște între zidurile mănăstirii. Acest tip de viață de chinovie a cunoscut un asemenea succes încât în jurul anului 400 în Egipt erau câteva mii de monahi, care aveau să joace un rol esențial în declinul păgânismului în acea regiune. Viața de obște a servit mai apoi de model monahismului european, deși, în practică, în Egipt și în alte zone din Orient formula predominantă a fost aceea a unei schimnicii trăite în apropierea unei mănăstiri de obște, o combinație ce s-a păstrat până în zilele noastre. Siria și Mesopotamia superioară au fost un alt leagăn al vieții călugărești, de altfel de inspirație egipteană. În secolul al V-lea această regiune era locuită de o mare varietate de asceți, care practicau uneori nevoințe extreme, precum zăvorâții, dendriții (care trăiau în vârful sau în scorbura unui arbore) și stiliții (urcați în vârful unei coloane). Sfântul Simeon Stâlpnicul (c. 390-459) este unul dintre cei mai cunoscuți. În primă fază el a renunțat la averea sa pentru a se retrage într-o mănăstire din apropierea Antiohiei, dar nevoințele lui riscau să îi descurajeze pe tovarășii săi. Așa se face că superiorii l-au rugat să plece și să devină eremit. Simeon a plecat, însă harisma lui a atras o asemenea mulțime de pelerini în pustia sa încât, pentru a se izola, el a hotărât să își petreacă restul